
Sociologie voor economen

Een inleiding in sociologisch denken

ACADEMIA
PRESS

HOOFDSTUK 1	Inleiding: sociologie als wetenschap	2
1.1	Drie vormen van kennisverwerving	2
1.1.1	Kennis op basis van geloof of opvatting	2
1.1.2	Ervaringskennis en ervaringsdeskundigheid	3
1.1.3	Wetenschappelijke kennis	5
1.2	Sociologie als wetenschap	8
1.2.1	Sociologische vraagstelling en methode	8
1.2.2	Criteria van sociaal wetenschappelijk onderzoek	11
1.2.2.1	Representativiteit	11
1.2.2.2	Validiteit	12
1.2.2.3	Betrouwbaarheid	13
1.2.2.4	Objectiviteit	14
1.2.3	Besluit	17
1.3	Sociologie versus natuurwetenschappen	17
HOOFDSTUK 2	De algemene systeemtheorie als basis voor het sociologisch systeemdenken	20
2.1	Systeemtheorie als integrerende denkwijze in de sociologie	20
2.2	Omschrijving van een sociaal systeem vanuit een interdisciplinaire systeembenadering	23
2.2.1	Systeem en omgeving	27
2.2.2	Open systemen en hun relatie met de omgeving	29
2.2.3	Zelforganisatie	32
2.2.4	Het geheel is meer dan de som van de delen	33
2.2.5	Emergente eigenschappen	34
2.2.6	Doelgerichte systemen en feedback	35
HOOFDSTUK 3	Sociale systemen	38
3.1	De eerste aanzetten voor sociologisch systeemdenken: structureel en functionalistisch denken	38
3.1.1	Oorsprong van het functionalisme	38
3.1.2	Het functionalisme van Durkheim	39
3.1.3	Het functionalisme van Merton	40
3.1.4	Het structureel functionalisme van Parsons	42
3.1.5	De verdiensten en tekortkomingen van het structureel functionalisme	46
3.2	De configuratiesociologie	47
3.2.1	Algemene configuratiesociologie	47

HOOFDSTUK 4	Sociaal systeem en sociaal handelen	48
4.1	Het belang van sociaal handelen	48
4.2	Typologie van sociaal handelen	50
4.2.1	Affectief sociaal handelen	51
4.2.2	Traditioneel handelen	51
4.2.3	Waarederationeel handelen	52
4.2.4	Doelrationeel handelen	53
4.2.5	Sociaal emotioneel handelen	54
HOOFDSTUK 5	De bouwstenen van het sociaal systeem en het sociaal handelen	56
5.1	De sociale actor als basis van sociaal handelen	56
5.2	Toewijzing of verwerving van sociale posities	58
5.3	Sociale mobiliteit in sociale systemen	60
5.4	Sociale mobiliteit binnen open en gesloten samenlevingen	63
5.4.1	Het kastensysteem	64
5.4.2	Het standensysteem	65
5.4.3	Het klassensysteem	66
5.5	Sociale relaties	68
5.6	Sociale interactie als de som van betrekking en verhouding	70
5.6.1	De sociale betrekking	71
5.6.2	De sociale verhouding	73
5.7	Sociale interactie en communicatie	75
5.7.1	Het basismodel voor menselijke communicatie	76
5.7.2	Aspecten van communicatie	77
5.7.3	De wetmatigheden in de menselijke communicatie	78
5.7.3.1	Basisaxioma 1: alle gedrag is communicatie	78
5.7.3.2	Basisaxioma 2: inhouds- en relatieniveau	79
5.7.3.3	Basisaxioma 3: Interpunctie van communicatie	80
5.7.3.4	Basisaxioma 4: analoge en digitale communicatie	81
5.7.3.5	Basisaxioma 5: elke communicatie definieert de sociale relatie als ofwel symmetrisch ofwel complementair	82
HOOFDSTUK 6	CULTUUR ALS SOCIOLOGISCH PRODUCT	84
6.1	Inleiding	84
6.2	De onderdelen van het culturele systeem	86
6.3	Het samenspel van kennis, verwachtingen, doeleinden, waarden en normen	92
6.4	Sociale beïnvloeding en controle in het sociaal systeem	93
6.5	De sociale rol als verwachtingspatroon van sociaal handelen	97
6.5.1	De sociale rol en rolvoorschriften	97
6.5.2	Rolbepaling	98
6.5.3	Rolconflict	100
6.5.4	Sociale status	101
6.5.5	Statusconsistentie	103
6.6	Socialisatie	103

6.6.1	Wat is socialisatie	103
6.6.2	Differentiële socialisatie	106
6.7	Cultuurdiversiteit	108
6.7.1	Cultural lag	110
6.8	Organisatieculturen	110
6.8.1	Typologie van organisatiecultuur volgens Harrison	111
6.8.2	Organisatiecultuur en managementcultuur volgens Hofstede	113
6.8.3	Concurrerende waardenmodel van Quinn en Cameron	115
HOOFDSTUK 7	Microsociologie van de persoonlijke interactie	120
7.1	Inleiding: symbolisch interactionisme als fundament van microsociologie	120
7.2	De fundamenteën van het symbolisch interactionisme	120
7.3	Mead als grondlegger van het symbolisch interactionisme	122
7.4	Het symbolisch interactionisme van Blumer	124
7.5	Het stigma (Goffman)	125
7.6	Bedrog en zelfbedrog in sociale interactie	127
7.7	Het hedendaags belang van empathie voor het sociaal handelen	128
7.8	De sociale ruiltheorie	130
7.8.1	Homans' individualistische benadering van sociale ruil	130
7.8.2	Blau: sociale ruil en macht	133
7.9	Rationele en speltheoretische benaderingen van sociale interactie	135
7.9.1	De speltheorie als rationale ruiltheorie	138
7.9.2	Samenwerking en competitie als overlevingsstrategie	142
HOOFDSTUK 8	Het belang van groepen voor het sociaal handelen	144
8.1	Omschrijving van een groep	144
8.2	Soorten groepen	145
8.2.1	Primaire en secundaire groepen	145
8.2.2	Formele en informele groepen	146
8.2.3	Gemeinschaft en Gesellschaft	148
8.2.4	Referentiegroepen	149
8.2.5	Taakgerichte en emotioneel gerichte groepen	150
8.3	Het fenomeen van groepsdruk	151
HOOFDSTUK 9	Netwerken en collectiviteiten	154
HOOFDSTUK 10	Organisaties	156
10.1	De dominantie van organisaties in ons dagelijks leven	156
10.2	De organisatie als rationalisering van het sociaal coöperatief handelen	157
10.2.1	De noodzaak van rationale ordening in de opkomende industrialisatie	158
10.2.2	Elementen voor een rationale systeembenadering van organisaties	158
10.2.3	Organisaties als doelverwervende sociale systemen	159
10.3	Typologie van organisaties	162

10.3.1	Organisaties naar macht	162
10.3.2	Totale organisaties	164
10.3.3	Organisaties van onderuit	165
10.4	Het wetenschappelijk management als een rationeel organisatiemodel van bovenaf	168
10.4.1	Bureaucratie als rationele ordening van organisaties	171
10.4.2	De bureaucratische organisatie vandaag	175
10.4.3	Het rationele management volgens Fayol	178
10.5	Organisaties als systemen in hun omgeving	179
10.5.1	Turbulente omgevingen en hun relatie met de organisatie	180
10.5.2	De relatie tussen de gebruikte technologie op organisaties	183
10.6	Organisatieconfiguratie van Mintzberg	191
10.6.1	De vijf configuraties van Mintzberg	191
10.6.2	De vijf machtsgroepen in een organisatie	193
10.6.3	Machtsconfiguraties in functie van de omgeving	197
10.7	De rationaliteitsopvatting van de Neo-Weberianen	199
10.7.1	Bounded rationality als kritiek op maximale rationaliteit	199
10.7.2	De beperkingen op het sociaal-rationeel handelen binnen organisaties	201

HOOFDSTUK 11	Samenlevingen als macrosociologische sociale systemen	206
11.1	De maatschappij als ultieme ordening van het sociaal handelen	207
11.2	Macht en gezag in de samenleving	210
11.3	Institutionalisering en instituties	211
11.4	Primaire en secundaire instituties	214
11.5	Het belang van instituties voor de samenleving	214
11.5.1	Het gezin	214
11.5.2	Het zorgsysteem	217
11.5.3	De socio-economische institutie	218

HOOFDSTUK 12	Inzicht in samenlevingen op basis van maatschappelijke analyse	220
12.1	Structureel-functionalistische analyse van de samenleving	220
12.2	Conflictsociologie als verklaring voor maatschappelijke ontwikkeling.	227
12.2.1	Het historisch materialisme als grondslag van het Marxisme	227
12.2.2	Industrialisatie en ontstaan van sociale klassen	232
12.2.3	Het marxisme in de postindustriële samenleving	233
12.3	Het belang van technologie: de drie golven theorie van Toffler	234
12.3.1	De eerste golf: van jagers/verzamelaars naar agrarische samenlevingen	235
12.3.2	De tweede golf (1600-1900)	236
12.3.3	De derde golf: het postindustriële tijdperk	240
12.4	De ontwikkeling van sociaal gedrag in evolutionair perspectief	242
12.4.1	Elias en de ontwikkeling van gedisciplineerd sociaal gedrag in de samenleving	242
12.4.2	De toenemende pacificatie en het afnemend geweld in de samenleving	243
12.5	Pinker: de afname van geweld en belang van samenwerking in de samenleving	246
12.5.1	De vijf historisch belangrijke krachten naar minder agressie in de samenleving	246
12.5.2	Trends naar minder geweld in de samenleving	248
12.5.3	Over innerlijke demonen en engelen	252
	Bibliografie	256

HOOFDSTUK 1

Inleiding: sociologie als wetenschap

Mensen handelen op basis van kennis en halen hun informatie uit de buitenwereld, waarna ze de opgedane informatie opslaan, ordenen en analyseren. Die ordening kan door middel van de taal worden onthouden en ook worden doorgegeven aan volgende generaties. Het soort kennis en de concrete kennisinhouden die mensen hebben verworven, vormen een bepalend onderdeel van de persoonlijkheid en oriënteren de mensen in hun omgaan met de werkelijkheid. De kennis wordt systematisch opgebouwd en mensen kunnen hiervoor putten uit verschillende bronnen. Deze bronnen kunnen we onderscheiden in geloofskennis, ervaringskennis en wetenschappelijke kennis.

1.1 DRIE VORMEN VAN KENNISVERWERVING

1.1.1 Kennis op basis van geloof of opvatting

Mensen kunnen iets weten omdat ze het geloven. De essentie van geloven is dat kennis wordt aangenomen van iemand waaraan mensen een autoriteit toekennen. Kinderen geloven (meestal) hun ouders als die kennis doorgeven of, verdergaand, zeggen iets wel of niet te doen. Kinderen kennen hun ouders een autoriteit toe op basis van hun leeftijd en wegens hun afhankelijkheid van en vertrouwen in hun ouders. Gelovigen nemen aan wat de priester, de imam of de rabbijn zegt op basis van een toegekende autoriteit. Geloven betekent iets aannemen, zonder het zelf te onderzoeken, te weten of te begrijpen en is in essentie weinig kritisch. Geloven betekent vertrouwen stellen in de persoon die kennis overdraagt en interpreteert. Kritisch zijn daarentegen betekent de bekwaamheid en geneigdheid om op autonome wijze dat wat voor waar wordt aanvaard, af te wegen en kritisch te onderzoeken.

geloofskennis Bij **geloofskennis** is de betrokkene afhankelijk van de autoriteit die de kennis verschaft. Meestal is de bron van de kennis voor de gelovige onbereikbaar en gaat het om een verlicht inzicht op basis van een contact met het goddelijke, of een bevoorrechte relatie met het goddelijke (bvb. profeet, messias, zoon van god, de boodschapper).

dogma Juist omdat de mogelijkheid tot zelftoetsen bij geloofskennis ontbreekt, schuilt er gevaar in voor dogmatisch denken. Het is zo omdat het zo is en altijd zo is geweest. Een **dogma** is een formulering van een geloofswaarheid die algemeen bindend is, een ontegensprekelijke waarheid, die niet aan een verdere controle wordt blootgesteld. Het ontbreken van een kritische en controlerende

houding is typisch voor het **dogmatisch denken**. De waarheid wordt niet verder in vraag gesteld; integendeel, elke poging om ze in vraag te stellen wordt gecounterd door soms nog hardnekkiger in het dogma te geloven (wat zich vaak voordoet in sectaire geloofsgroepen).

dogmatisch denken

In het dagelijkse leven handelen mensen vaak op basis van geloofskennis en nemen ze aan wat anderen zeggen. Het is een gemakkelijke vorm van kennis en ook efficiënt, op voorwaarde dat de autoriteit die we geloven ook effectief betrouwbaar is. Zo kan ik aan mijn collega vragen waar de personeelsvergadering doorgaat. Ik hoef dan niet zelf in mijn documenten te kijken. Ik vraag aan de maatschappelijk assistent welke voorzieningen er zijn voor mijn handicap. Ik vraag aan de dokter om me te genezen. Waarom precies dat medicijn wordt voorgeschreven en hoe me dat precies zal genezen, weet ik niet, want ik vertrouw op de deskundigheid van een ander. Juist omdat de waarde van de informatie bij geloofskennis afhankelijk is van de betrouwbaarheid van de autoriteit die mensen geloven, zijn mensen geneigd om de gevolgen van het handelen op basis van geloof toe te schrijven aan de autoriteit. De dokter heeft me genezen, de maatschappelijk assistent heeft me financiële hulp gegeven.

Dikwijls worden ook de negatieve gevolgen van een handeling toegeschreven aan de verantwoordelijkheid van de autoriteit. Zo zal een kind zeggen: 'Maar de juffrouw heeft gezegd dat we onze schoenen moesten uitdoen!' als dat kind de vraag krijgt waarom het natte voeten heeft. Ik kom te laat op de personeelsvergadering omdat mijn collega me het verkeerde lokaal heeft gewezen. Dat afwentelen van verantwoordelijkheid is iets wat vaak gebeurt.

Maatschappijen waarin geloofskennis dominant is, worden **gesloten maatschappijen** genoemd, omdat de toegang tot kennis vaak afgesloten is, alleen bereikbaar voor een bevoorrechte groep (bvb. priesters, schriftgeleerden, verlichte geesten, ...). Kennis wordt in dat soort samenlevingen macht, omdat de kennis gemonopoliseerd wordt binnen een kleine groep. In de middeleeuwen werd de kennis gemonopoliseerd in de bibliotheken van kloosters en was de toegang tot de kennis beperkt doordat boeken een schaars goed waren, veilig afgeschermd voor het brede publiek. Maatschappijen hebben vaak een autoritaire structuur en laten kritisch onderzoek moeilijk toe omdat ze de machtspositie van de bestaande autoriteit in vraag stellen. Kennis is macht.

gesloten maatschappijen

1.1.2 Ervaringskennis en ervaringsdeskundigheid

Mensen kunnen iets weten vanuit wat ze hebben meegemaakt. Via het proces van proberen, lukken en mislukken (**trial and error**) vinden we een voor ons goede handelingswijze. De opgedane ervaring is altijd totaal, meestal zijn we er met onze hele persoon bij betrokken.

trial and error

ervaringskennis **Ervaringskennis** is kennis op basis van opgedane levenservaring uit de onmiddellijke omgeving van de betrokkene. Als een kind aanneemt en gelooft dat de kachel warm is, dan weet het dat. Als het kind zich ooit eens gestoten heeft aan een warme kachel, zal het de volle betekenis van warmte nooit meer vergeten. Ervaringskennis is altijd absoluut waar voor de betrokkenen: de gevoelde sensaties, emoties, gevoelens zijn onloochenbaar. Het weten wat eruit volgt, is daarom voor de betrokkene - maar dan ook alleen voor diegene die het meemaakte - juist. Daarom zijn ervaringen niet veralgemeenbaar of overdraagbaar naar anderen. Dat verklaart de irritatie van jongeren wanneer ouderen hun iets proberen voor te schrijven op basis van hun ervaring: wat voor vader waar is, op basis van zijn levenservaring, is dat niet voor mij. Maar dat is precies wat wijsheid betekent: de door de ervaringen van het leven verworven kennis. Ervaringskennis heeft meestal ook een hoge prijs: de pijn en moeite van het proberen en mislukken. De hoeveelheid ervaringskennis die een mens kan opdoen, is beperkt tot die tijd en ruimte waarin een concreet mensenleven zich afspeelt.

ervaringsdeskundigen

Binnen de hulpverlening wordt *ervaringskennis* vandaag formeel erkend onder de vorm van het werken met **ervaringsdeskundigen**. Specifiek op het domein van de armoede gaat de maatschappij ervan uit dat hulpverleners die armoede niet aan den lijve ondervonden hebben, baat hebben bij het samenwerken met mensen die over ervaringskennis beschikken. Ervaringsdeskundigen in de armoede vormen als het ware een tandem met een hulpverlener en hebben als belangrijke taak bruggen te slaan tussen de twee werelden. Zij vertolken de leefwereld van kansarmen naar de hulpverlener toe. Het doorleefd hebben van een kansarmoede situatie wordt niet als voldoende beschouwd om een 'goede' ervaringsdeskundige in de kansarmoede te worden. Ervaringsdeskundigen moeten immers leren omgaan met hun eigen leefsituatie. De eigen problemen moeten eerst verwerkt worden zodat de betrokkene afstand kan nemen van zijn eigen verhaal. Pas dan kan hij of zij de armoedeproblematiek bij anderen wel degelijk (h)erkennen, zonder zelf in het herbeleven ervan te vervallen. Er worden in Vlaanderen opleidingen georganiseerd om het beroep te kunnen uitoefenen.

intersubjectief

Ervaringskennis is per definitie subjectief, en wanneer ze gedeeld wordt, kunnen we stellen dat deze vorm van kennis **intersubjectief** is. Mensen in een gelijkaardige situatie met dezelfde ervaring delen dezelfde subjectieve inzichten.

HOOFDSTUK 2

De algemene systeemtheorie als basis voor het sociologisch systeemdenken

Het sociologisch denken is onder meer ontstaan uit het functionalistische denken van de vroege sociologen zoals Durkheim en Radcliff-Brown, Later is het sociologisch systeemdenken verder ontwikkeld door Talcott Parsons, die op zijn beurt onder invloed stond van het wetenschappelijk systeemdenken van de jaren '50/60.

We zien een sterke traditie in de sociologie om op een systematische wijze te kijken naar structuren en systemen van sociaal handelen. Deze systematiek kan op een analytische wijze toegepast worden op sociale verschijnselen met behulp van het systeemdenken.

sociologisch systeemdenken

De inspiratie voor het **sociologisch systeemdenken** van Parsons en Luhman ligt in lijn met de opkomst van de algemene systeemtheorie. Vooral het feit dat dit systeemdenken kan toegepast worden op verschillende wetenschappelijke disciplines maakt de aantrekkingskracht uit van deze manier van wetenschapsbeoefening. Vooral in de organisatiesociologie wordt veelvuldig gebruik gemaakt van sociologisch systeemdenken, zodat een stevige basis wordt gevonden voor de analyse en interpretatie van organisatiesociologische fenomenen.

2.1 SYSTEEMTHEORIE ALS INTEGRERENDE DENKWIJZE IN DE SOCIOLOGIE

Het systeemdenken is ontstaan in de jaren '50 van de vorige eeuw onder invloed van ontwikkelingen op het domein van wiskunde, cybernetica, en de informatietheorie en verder uitgewerkt in de fysica (thermodynamica, deeltjesfysica, de cybernetica, en de biologie). Later zullen andere wetenschappelijke inzichten volgen uit de chaostheorie, de theorie van complexe systemen en de theorieën over zelforganisatie. Deze inbedding van het sociologische systeemdenken in andere wetenschappelijke disciplines maakt de sterkte uit van deze benadering, door het constante verband met andere wetenschappelijke gegevens.

algemene systeemtheorie

De **algemene systeemtheorie** (AST) is een interdisciplinaire wetenschapsrichting, waarbij vooral de Oostenrijkse bioloog Ludwig von Bertalanffy een belangrijke rol heeft gespeeld. In een beginfase was hij enkel geïnteresseerd in de biologie, met toepassingen op cellen, organismen, planten, dieren en mensen. In een latere fase zal hij het wetenschappelijk kader scheppen voor de toepassing van een algemene systeemtheorie op andere georganiseerde

eenheden zoals computers, de menselijke persoonlijkheid, de sociale groep en de samenleving. Vooral het feit dat in de verschillende wetenschappen zoals biologie, natuurkunde, psychologie, sociologie en ecologie kan gesproken worden over het functioneren van georganiseerde systemen leidde tot het ontstaan van een vorm van interdisciplinaire wetenschap (de algemene systeemtheorie - AST). Von Bertalanffy ontwikkelde een volledig begrippenarsenaal met betrekking tot een systeemtheoretische benadering van biologische systemen. Dit begrippenarsenaal wordt later toegepast op psychische en sociale systemen, en is het uitgangspunt van onze systeemtheoretische benadering van de sociologie.

In het zog van de algemene systeemtheorie ontwikkelde zich na de tweede wereldoorlog ook de wetenschap van de **cybernetica of stuurkunde**. Deze wetenschap kwam tot stand onder leiding van een groep van wiskundigen, neurofysiologen en technici, onder wie Norbert Wiener, John von Neumann, Claude Shannon en Warren McCulloch. Hun werk was nauw verbonden met het militair onderzoek naar het volgen en neerschieten van vijandige vliegtuigen. Vooral het belang van terugkoppeling in sturingsprocessen was een van de grote verwezenlijkingen van de cybernetica. Het gaat hierbij essentieel over het terugkoppelen van afwijkingen zodat een bewegend voorwerp zijn vooraf bepaalde koers kan behouden.

cybernetica of stuurkunde

Een van de eenvoudigste voorbeelden van een terugkoppelingskring is Wieners oorspronkelijke voorbeeld van de stuurman (Capra, 1996). Als het schip afwijkt van een gekozen koers, laten we zeggen naar stuurboord, dan schat de stuurman de afwijking in en geeft vervolgens tegenstuur door het roer naar bakboord te bewegen. Daardoor neemt de koersafwijking van het schip af, misschien zelfs wel zoveel dat het over de juiste koers heen draait en een afwijking naar bakboord krijgt. Tijdens die koerscorrectie maakt de stuurman een nieuwe inschatting van de afwijking, geeft overeenkomstig tegenstuur, maakt weer een inschatting enz. Op die manier houdt hij door voortdurende terugkoppeling het schip op koers, waarbij de feitelijke koers schommelt rond de gekozen richting. Stuurmanskunst bestaat erin die schommelingen zo klein mogelijk te houden.

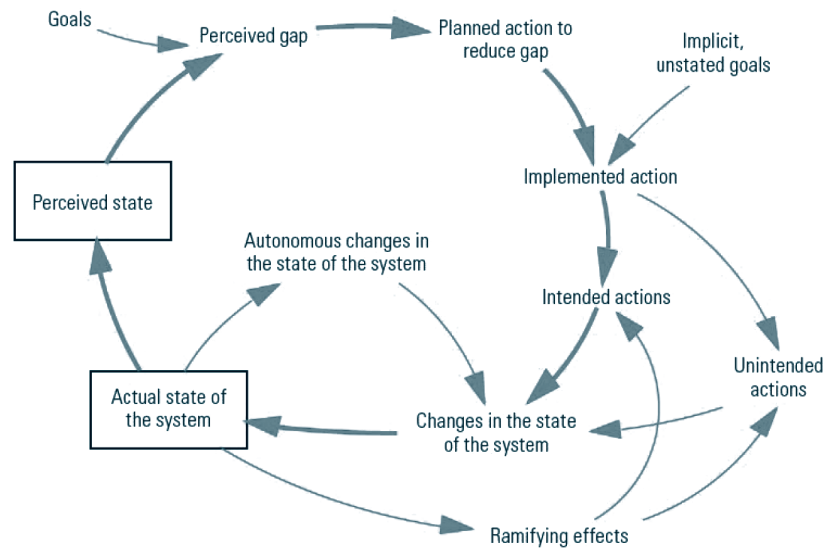
In een bekend artikel van 1943 van Wiener 'Behavior, purpose and teleology' introduceert de auteur het idee van **circulaire causaliteit** als onderliggend patroon van terugkoppelingsystemen.

circulaire causaliteit

Circulaire causaliteit betekent dat wanneer een bepaalde factor invloed uitoefent op een systeem, het systeem zal reageren en door middel van feedback een invloed zal uitoefenen op de beïnvloedende factor. Bij circulaire causaliteit is er niet simpel één oorzaak en één gevolg, maar een oorzaak heeft gevolgen en die gevolgen werken weer mee in het ontstaan van de gebeurtenis die aanvankelijk de oorzaak leek te zijn. Zo volgen oorzaak en gevolg elkaar op in een constante flux van oorzaak en gevolgketens.

Schematisch kunnen we dit als volgt weergeven in onderstaande figuur.

Circulaire causaliteit in complexe systemen

mentale
terugkoppelingssystemen

Daarenboven passen systeemtheoretici de idee van mechanische terugkoppelingssystemen toe op levende organismen, die er eveneens in slagen via **mentale terugkoppelingssystemen** een bepaald doel voor ogen te houden en te bereiken. Ze illustreren het uitvoeren van doelgericht gedrag, en de daarbij horende terugkoppelmingsmechanismen, aan de hand van voorbeelden zoals een kat die een muis vangt, een hond die een spoor volgt of een persoon die een glas van tafel oppakt.

informatieverwerkend
systeem

Uit deze cybernetica zijn belangrijke concepten ontwikkeld zoals positieve en negatieve feedback, dynamische evenwichten enz. (zie later de technische bespreking van deze begrippen).

Naast de theorie van de cybernetica spelen de ontwikkelingen in de informatica ook een belangrijke rol in de systeemtheorie. Vooral de neerslag van het computermodel op de werking van de menselijke hersenen was een belangrijke stap voorwaarts. Het menselijk brein wordt beschouwd als een **informatieverwerkend systeem**. De grondgedachte is dat menselijke intelligentie zo veel lijkt op die van een computer dat het kennisproces kan worden gedefinieerd als informatieverwerking, als het manipuleren van symbolen volgens een stelsel van regels (Capra, 1996).

Vandaag wordt deze analogie niet verder gevolgd in het onderzoek naar de werking van het menselijke brein, maar de idee dat er informatieverwerkende systemen bestaan is op zich een belangrijke gedachte. Vandaag blijkt bijvoorbeeld hoe creatief menselijke hersenen omgaan met de informatie uit hun

HOOFDSTUK 12

Inzicht in samenlevingen op basis van maatschappelijke analyse

12.1 STRUCTUREEL-FUNCTIONALISTISCHE ANALYSE VAN DE SAMENLEVING

Een samenleving is voor Parsons (1977) een sociaal systeem met een hoge graad van zelfvoorziening of de mate waarin de samenleving op zichzelf bestaat en in staat is op een bevredigende wijze de EMI-uitwisseling te organiseren met haar omgeving.

Scholen, bedrijven, gezinnen zijn in die zin subsystemen van het omvattende sociale systeem, met name de samenleving.

Op het niveau van de samenleving leidt het AGIL-schema (zie hoofdstuk 3) tot het volgende analyseresultaat, waarbij die organisaties en instellingen in de samenleving worden weergegeven die een specifieke functie vervullen voor het totale systeem (namelijk de samenleving). Een samenleving wordt met andere woorden geconfronteerd met een overlevingsprobleem (A), met de nodige doelverwerving (G), de integratie van de elementen van het systeem (I) en het behoud van een kennis-, waarden- en normensysteem (L).

- adaptatiefunctie** • De **adaptatiefunctie** (A) staat voor de fysische aanpassing van de samenleving aan haar omgeving. Deze omgeving bevat de materiële en technische hulpbronnen om op een aanvaardbare wijze de behoeftebevrediging (eten, drinken, huisvesting, enz...) van de leden van de samenleving te bevredigen, zoals grotendeels wordt gerealiseerd in de economische functie.
- integratiefunctie** • De **integratiefunctie** (I) verwijst naar de opbouw van lidmaatschap en solidariteit in de samenleving. Er bestaat een duidelijk onderscheid tussen leden van de samenleving en niet-leden, wat tot uiting komt in het vraagstuk van burgerschap, wie deel uitmaakt van de samenleving en beroep kan doen op de maatschappelijke solidariteit en integriteit, wie bijdraagt tot de samenleving. Integratie van nieuwkomers in de samenleving of het omgaan met diversiteit in de samenleving is vanuit het integratief systeem een belangrijk aandachtspunt. Denken we maar aan de migratiepolitiek, het statuut van asielaanvrager, de procedures voor het bekomen van een verblijfsvergunning of de Belgische nationaliteit zijn vraagstukken die verwijzen naar de maatschappelijke integratieve functie.
- patroonhandhavingsfunctie** • De latency- of **patroonhandhavingsfunctie** (L) vormt het culturele systeem van de samenleving, en bevat de culturele normen en waarden, de rolverwachtingen en -patronen van personen, de kennis, symbolen, ideologieën

die de collectieve identiteit van de samenleving definiëren. De bestaande instituties worden gelegitimeerd op basis van de algemene culturele waarden en normen van de samenleving, en zijn de vehikels waarmee leden van de samenleving tot collectieve actie overgaan. Zo wordt het huwelijk gebaseerd op de culturele waarden en normen van een samenlevingsformule die algemeen geaccepteerd wordt in de samenleving en leidt tot bepaalde gedragscodes binnen het huwelijk. De collectieve aanvaarding van de heersende cultuur vormt uiteraard een voorwerp van discussie en evolutie. Culturele waarden en normen evolueren doorheen de tijd en zijn afhankelijk van locatie.

- Het systeem van **doelverwerving** of politiek systeem (P) verwijst tenslotte naar de opbouw van een collectief beslissingssysteem, waarbinnen persoonlijke voorkeuren kunnen geaggregeerd worden op het niveau van belangengroepen en uiteindelijk maatschappelijke beslissingen. Het politiek proces omvat juist de manier waarop individuele belangen, groepsbelangen en collectieve belangen uitmonden in politieke doelen, wetten, en besluiten. doelverwerving

Parsons' AGIL-systeem toegepast op maatschappelijk niveau

Functie	Soort bedrijvigheid	Voorbeelden	Wetenschappelijke discipline
Adaptation	Economische bedrijvigheid, produceren van goederen en diensten	Bedrijven, dienstverlenende organisatie	Economie
Goal-attainment	Politieke bedrijvigheid, beslissingen nemen, politieke participatie, leiderschap	Openbare besturen, politieke partijen, parlement, raad van bestuur	Politieke wetenschappen, bestuurskunde
Integration	Interne communicatie, overleg, sanctioneren, socialiseren	Rechtbanken, massamedia, onderwijs, welzijnswerk, vrijetijdsorganisaties	Sociale wetenschappen, criminologie
Latency	Patroonhandhaving, opbouw normen en waarden, opbouw cultuur	Religieuze organisaties, mensenrechtenorganisaties, grondwet	Cultuurwetenschappen, recht, moraal, godsdienstwetenschappen

Om maatschappelijke ontwikkelingen beter te begrijpen werkt Parsons met patroonvariabelen, die een analyse-instrument zijn waarmee verschillende samenlevingen en vooral de ontwikkelingen naar de hedendaagse samenleving kunnen worden begrepen.

patroonvariabelen

De **patroonvariabelen** van Parsons verwijzen naar de manier waarop individuen met elkaar kunnen interageren. Een patroonvariabele is een stel contrasterende termen die duidelijk maken aan welk patroon of aan welke kenmerken een sociale interactie beantwoordt. Bepaalde begrippenparen worden gebruikt om inzicht in de interactie te verkrijgen en hebben daarom een analytisch belang vanuit sociologisch standpunt. Zo kan de ontwikkeling van onze moderne samenleving geanalyseerd worden aan de hand van deze patroonvariabelen. Zij verschaffen inzicht in het veranderende interactiepatroon tussen individuen in het gehele netwerk van sociale relaties, in verschillende maatschappijtypes. De patroonvariabelen typeren als het ware de sociale interactie in een voorindustriële en (post)industriële samenleving, zoals in het onderstaande schema tot uiting komt.

De patroonvariabelen van Parsons als analyse-instrument voor het onderscheid tussen voorindustriële en (post)industriële samenlevingen

	Eigen aan voorindustriële samenlevingen	Eigen aan (post)industriële samenlevingen
Patroonvariabele 1	Particularisme	Universalisme
Patroonvariabele 2	Toewijzing	Verwerving
Patroonvariabele 3	Diffuusheid	Specificiteit
Patroonvariabele 4	Expressiviteit	Instrumentaliteit
Patroonvariabele 5	Collectief gericht	Op zichzelf gericht

particularisme

- Universalisme - particularisme (universalism - particularism)

Particularisme is de situatie waarbij een sociale actor (individueel, groep, organisatie) met een andere sociale actor interageert op basis van de bijzondere, particuliere relatie van deze ene actor met de andere. In het particularisme wordt een sociale actor op een eigen, unieke manier benaderd met het in acht nemen van een particulier referentiekader.

universalisme

Universalisme daarentegen is de situatie waarbij een sociale actor met een andere sociale actor interageert volgens een algemeen, universeel geldend, abstract waarde- en normkader dat geldt voor alle leden van het sociale systeem waarbinnen de interactie plaatsvindt.

Het verschil tussen universalisme en particularisme geeft eigenlijk weer dat er een verschil bestaat tussen het al dan niet rekening houden met de eigenheid of de uniekheid van een sociale actor enerzijds, en de algemeenheid, abstractheid en universaliteit van een sociale actor anderzijds.

In het algemeen heeft deze keuze tussen particularisme en universalisme betrekking op de vraag: 'Zal ik in de rol die ik speel de anderen behandelen in functie van hun particuliere relatie tot mijzelf?' of 'Zal ik in de rol die ik speel de anderen behandelen als personen of objecten met bepaalde karakteristieken, beantwoordend aan universele normen die van toepassing zijn op deze handelingen of kenmerken, afgezien van hun particuliere relatie tot mijzelf?'

Zo kunnen we het voorbeeld geven van de rechter, die recht moet spreken over personen door de toepassing van een universalistisch kader (wetgeving, rechten van de mens, strafrecht), los van de particuliere relatie die de veroordeelde kan hebben met de rechter (bv. vriendenrelatie, familiebanden enz.) of andere particuliere kenmerken (achtergestelde groep, problematische jeugd enz.). De rechter moet recht spreken zoals het wetboek hem dat oplegt (universalistisch kader) en niet zoals zijn hart zou spreken bij het veroordelen van een of andere persoon (particularisme). Anderzijds kan de rechter bij het oordeel over de beklaagde soms zijn hart laten spreken en rekening houden met de particuliere situatie van de beklaagde binnen de limieten van het universeel geldende kader van de rechtspraak.

- Toewijzing - verwerving (ascription - achievement)

Deze patroonvariabele verwijst ten dele naar wat we geschreven hebben over de toewijzing of verwerving van een sociale positie. Maar Parsons gaat verder en stelt dat sociale interactie tussen personen kan worden bepaald door **toewijzing** of, maw., op basis van de kwaliteiten, eigenschappen die aan een sociale actor toegeschreven worden, afgezien van zijn of haar tegenwoordige, verleden of toekomstige verwezenlijkingen. Ofwel kan een interactie plaatsvinden op basis van **verwerving** door rekening te houden met de actuele of verwachte verwezenlijkingen van een sociale actor.

toewijzing

verwerving

Bij toewijzing treedt een sociale actor in relatie met een andere door hem te klasseren en de persoon bepaalde gaven, kwaliteiten, handicaps of beperkingen toe te schrijven. Het individu wordt in een vakje gestopt en alle kenmerken liggen al op voorhand vast. Bij verwerving wordt gekeken naar de verwezenlijkingen van het individu, naar de verrichte prestaties, naar zijn inzet enz. De maatschappij houdt geen rekening met de hem toegeschreven kenmerken, maar gaat af op de verwezenlijkingen van het individu. Zo kan een leidinggevende zijn ondergeschikte beoordelen op basis van aan hem of haar toegewezen kwaliteiten ('ondergeschikt personeel kan toch geen verantwoordelijkheid nemen') of op basis van de verwezenlijkingen van de ondergeschikte binnen zijn functie ('ondergeschikte zal op basis van zijn verdienste en het constant opnemen van verantwoordelijkheid een positieve beoordeling krijgen').

In een organisatie kunnen interacties geregeld worden op basis van toewijzing (bv. op basis van leeftijd, geslacht enz.) of op basis van verwerving van bepaalde kenmerken zoals prestaties in de groep of eventueel buiten de groep.

Uitgeverij Academia Press
Prudens Van Duyseplein 8
9000 Gent
België

www.academiapress.be

Uitgeverij Academia Press maakt deel uit van Lannoo Uitgeverij,
de boeken- en multimediativisie van Uitgeverij Lannoo nv.

ISBN 978 90 382 2456 5
D/2015/4804/5
NUR 756

Alex Vanderstraeten
Sociologie voor economen. Een inleiding in sociologisch denken
Gent, Academia Press, 2017, VIII + 261 p.

Vierde druk, 2017
Derde druk, 2016
Tweede druk, 2015 - Herwerkte editie
Eerste druk, 2013

Vormgeving cover en binnenwerk: Press Point.be

© Alex Vanderstraeten & Uitgeverij Lannoo nv, Tielt

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.